

PÕIMUNUD KIRJANDUS

Kultuurilised, rahvuslikud ja
žanrilised ristumised
Eesti kirjakuultuuri ajaloos

T E E S I D

PÕIMUNUD KIRJANDUS

Kultuurilised, rahvuslikud ja žanrilised ristumised

Eesti kirjakultuuri ajaloos

Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse

teaduskonverents

3. detsembril 2015. aastal Tallinnas

TEESID

Toimetanud Rein Undusk

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

Tallinn 2015

Kujundanud Tiiu Pirsko

© 2015 Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

© Tekst: autorid

ISBN 978-9985-865-45-3

KONVERENTSI KAVA

- 10.30–11.00 Jaan Undusk (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus):
Faehlmann kui Eesti uuema kirjakultuuri ürgpõimija
- 11.00–11.30 Tiina Ann Kirss (Tartu Ülikool): Põimunud või vanunud kirjanduslugu? Eksiil ja „posteksiil” eesti kirjanduse mitmel kaldal
- 11.30–12.00 Rein Veidemann (Tallinna Ülikool): Jutlus kui (põimunud) kirjanduse žanr. Georg Mülleri ja Toomas Pauli jutluste näitel
- 12.00–12.15 Kohvipaus
- 12.15–12.45 Rein Undusk (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus):
„Põimiv mina”. Jaan Krossi tegelikkuse manifestatsioonid
- 12.45–13.15 Anneli Mihkelev (Tallinna Ülikool): Põimitud pagulaskirjandus
- 13.15–13.45 Mirjam Hinrikus (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus):
Nietzschelikust elu eitusest ja jaatusest Tammsaare dekadentsiperioodi töödes
- 13.45–14.45 Lõuna
- 14.45–15.15 Aare Pilv (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus): Rudolf Sirge „Tulukesed luhal”. Ühe eeltsensuuri lähilugemine
- 15.15–15.45 Piret Kruuspere (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus):
Merle Karusoo 21. sajandi hakul sündinud lavastustest – retrospektiivselt
- 15.45–16.15 Külliki Kuusk (Eesti Kirjandusmuuseum): Nüüd-hetk Masingu luules
- 16.15–16.30 Kohvipaus
- 16.30–17.00 Ulrike Plath (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus),
Linda Kaljundi (Tallinna Ülikool): Põimitud ajalood. Eesti ja baltisaksa ajalootõlgendus kolonialismi pingeväljas
- 17.00–17.30 Eneken Laanes (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus):
Trauma keelde tõlgitud. Kultuuriüleused mäluvormid eesti laagri-mälestustes
- 17.30–18.00 Aija Sakova-Merivee (Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu): *Denkbild* (mõttepilt) kui põimunud ja vastuolulise ajaloo mõtestamise vahend

Sisukord

- 5 Konverentsi kutsung
- 8 *Mirjam Hinrikus*
Nietzschelikust elu eitusest ja jaatusest Tammsaare
dekadentsiperioodi töödes
- 11 *Martin Klöker*
Aspekte einer Verflechtung der deutschen Literatur in Estland
(und Livland)
- 14 *Piret Kruuspere*
Merle Karusoo 21. sajandi hakul sündinud lavastustest –
retrospektiivselt
- 15 *Külliki Kuusk*
Nüüd-hetk Masingu luules
- 17 *Eneken Laanes*
Trauma keelde tõlgitud.
Kultuuriülesed mäluvormid eesti laagrimälestustes
- 20 *Anneli Mihkelev*
Põimitud pagulaskirjandus
- 22 *Aare Pilo*
Rudolf Sirge „Tulukesed luhal“. Ühe eeltsensuuri lähilugemine
- 23 *Ulrike Plath, Linda Kaljundi*
Põimitud ajalood. Eesti ja baltisaksa ajalootõlgendus
kolonialismi pingeväljas
- 25 *Aija Sakova-Merivee*
Denkbild (mõttepilt) kui põimunud ja vastuolulise ajaloo
mõtestamise vahend
- 28 *Jaan Undusk*
Faehlmann kui Eesti uuema kirjakultuuri ürgpõimija
- 31 *Rein Undusk*
„Põimiv mina“. Jaan Krossi tegelikkuse manifestatsioonid
- 34 *Rein Veidemann*
Jutlus kui (põimunud) kirjanduse žanr. Georg Mülleri ja Toomas
Pauli jutluste näitel

Konverentsi kutsung

Konverentsi eesmärgiks on keskenduda kirjanduse kui erinevaid diskursse põimiva tekstilise reaalsuse uurimisele ning püstitada selle valguses küsimus nii kirjanduse kohast ja toimest kultuuri-ruumis kui ka, laiemalt, kirjanduslikkuse avaldustest seal, kus kirjandus selle tava- või tänapäevases tähenduses puudub või on adumatu.

Lähtudes eeldusest, et kirjanduse ajalugu on põimunud (vrd *histoire croisée, entangled history*, Werner-Zimmermann 2006), analüüsitakse ja põimitakse konverentsil lahti Eesti kirjakultuuri tekste, kus pealtnäha teatav kindel ja „oma“ tähendusparadigma avab end lähemal vaatlemisel liitvat elemente erinevatest kultuurilistest, sotsiaalsetest, ajaloolistest, žanrilistest jne diskurssidest, olgu põimimine läbiviidud autori poolt siis kas teadlikult või alateadlikult, polemiseerivalt või ignoreerivalt. Arendades edasi varasemast kultuuriülekannete teooriast lähtunud uurimissuunda (vt UTKK 2014), pakutakse analüüsi fookustena välja näiteks järgmisi valdkondi: baltisaksa kirjakultuur selle keelelises ja kultuurilises mitmepalgelisuses, rahvusliku ja modernistliku diskursi kujunemine Eestis, nõukogudeaegse kirjavara avalikud ja varjatud põimumised, põimumised eri kunstiliikide ja kirjandusžanride vahel Eesti kultuuriloos.

Võib öelda, et esmasel ehk ajaloolisel uurimistasandil peegeldab põimunud kirjandus paljuski inimälu toimimist, kus mineviku *resp.* tekstide mäletamine ja taasaktualiseerimine leiab eeldatavalt alati aset teatava diskursiivse mosaiigi kujul, mille koolutav ja põimiv kese on mäletaja soovis selgitada oma olemasolu mõtet erisuunaliste temporaalsuste tõmbetuultes. Põimunud kirjandus kui mälu kulgemine on ses mõttes subjektiivse mõistmisloome näiteks, kus igasugune „nüüd“-hetk, mis sellisena (liiasena) ei mahu enam olemasolevatesse tähendustesse – mida ta ometi eeldab –, sunnib neid tähendusi teatava nurga alt murdma. Eeldatavasti toob põimunud kirjandus oma spetsiifilises rõhuasetuses nähtavale kirjanduse, ja seda kirjeldavate mõistete, kihilise ning ruumilise iseloomu, sest ta eeldab, et tähendus on peidetud

põimivasse struktuuri, mitte ühisnimetajasse. Mõistetud põimununa asetub eesti kirjandus oma lättes paratamatult topoloogilisse vahelokorda teda ajalooliselt ümbritsenud kultuuriruumiga, millega ta teadliku ja mäletava subjektina pidi suhestuma ja mille eitamine oli samas tema enesekonstitutsiooni teatavaks aluseks. Selliste eituslike enesekehtestuste kui ruumiliste mõistekonstruktsioonide uurimise alla võtmine on kindlasti põimunud kirjanduse uurimise üheks ülesandeks.

Konverentsi teise lähtehüpoteesi kohaselt kirjandus mitte üksnes ei põimi, vaid põimingu markeerimine ja rõhutatult esiplaanile kirjutamine on kirjanduse üheks põhitunnuseks võrrelduna teiste sotsiaalsete diskurssidega. Kui näiteks poliitika ja teadus püüavad põimingu nähtavust kultuuris alati redutseerida kas oma sotsiaalse reputatsiooni või teaduslikkuse kaudu, siis kirjandus oma esteetilises funktsioonis laseb „nüüd“-hetke õmblusel alati paista, ja õigupoolest ongi ta kirjandus vaid seniks, kuni seda paistet hoiab. Modelleerides juhuslikkust, mis etableerunud teadusele ja poliitikale alati veidi küsitavana näib, ja esitades seda läbi aistilise tunnetuse, liigub kirjandus selle hüpoteesi kohaselt pigem diskurssidevahelises vabaruumis, mis võimaldab tal luua kultuuris uusi ühendusi ja olemasolevaid diskursse narri positsioonilt n-ö nöökida (vrd Angenot 2004: 213), aga samas lubab see ka kirjandusel evida suurt tähendusloomelist potentsiaali ja võimalust organiseerida diskursside suhteid märksa avaramal ja kultuuriülesel väljal. Selle tõsiasjaga saab ilmselt seletada ka kirjanduse juhtrolli teatavatel ajaloolistel pöördemomentidel, kus vana epistemoloogiline reaalsus veel uut tähendust näha ei võimalda, kuid kirjandusel kui vabaruumis olijal on juba võimalik seda sünteesida ja katsetada. Kui küsida, kas kirjandusele kui panetunud põimijale jääb alles ka midagi olemuslikku, siis üks vastuse variant näikse olevat, et kirjandus kompenseerib oma olemuse vähesust kõnetegude intensiivse kasutamisega.

Konverentsi kolmanda lähtehüpoteesi kohaselt on põimunud kirjanduse avaldusi võimalik ja vajalik uurida ka väljaspool kitsalt seda tekstivaldkonda, mida tänapäeval haarab ilukirjanduse mõiste. Võib oletada, et mitte üksnes kirjandusžanri sees ei õgwendata ühiskonnas erinevate diskursside piire, vaid ka näiteks poliitilistes ja teaduslikes diskurssides endis pöördutakse aeg-ajalt kirjanduslike esteetilisemate väljendusvahendite poole, ajendatuna kas soovist oma vaateid populariseerida, või siis teatavast isiklikust või diskursiivsest kriisi tunnetusest. Ses mõttes käitub kirjandus ühiskonnas alati suuremate diskursiivsete formatsioonide ühe osana.

Võib arvata, et nii mõnigi potentsiaalne teaduslik või ajalooline „avastus“ on sundinud avastajat algselt väljendama oma ideid kirjanduslikus kõneregistris. See põimunud kirjanduse mõõde omandab selge aktuaalsuse näiteks eesti vanema kirjavara uurimisel, kus eksisteerib suur tekstide hulk, mis ei ole otseselt ilukirjandusena klassifitseeritav, kuid mis kannab endas põimunud kirjanduse seisukohast kirjanduslikkuse funktsiooni.

Rein Undusk

KIRJANDUS

Angenot, Marc 2004. Social discourse analysis: outlines of a research project. – *The Yale Journal of Criticism*, kd. 17, nr 2, lk 199–215.

UTKK2014 = Autogenees ja ülekanne: Moodsa kultuuri kujunemine Eestis. Koost R. Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Werner, Michael; Zimmermann, Bénédicte 2006. Beyond comparison: *histoire croisée* and the challenge of reflexivity. – *History and Theory*, kd 45, nr 1, lk. 30–50.

Nietzschelikust elu eitusest ja jaatusest Tammsaare dekadentsiperioodi töödes

Mirjam Hinrikus

Käesolev ettekanne lähtub kolmest põhieeldusest. Esiteks, üks kõige jõulisemaid diskursse, mille kaudu Tammsaare tekstid kõnelevad ja mis näib häälena teiste hääle hulgas domineerivat ka nn implitsiitse autori ja/või jutustaja kõnevoos, on dekadents. Teiseks, Tammsaare dekadentsiperioodi tööde hulka kuuluvad eelkõige Esimese maailmasõja ajal kirjutatud või ilmunud tekstid, kus dekadentsidiskurss tuleb esile kõige kontsentreeritumalt. Iseäranis pean silmas jutustust „Varjundid“ (1917) ja näidendit „Juudit“ (1921, näidend on siiski teadaolevalt samuti lõpetatud peaaegu sõja ajal). Dekadentsidiskurss on ülekaalukas positsioonis ka jutustuses „Kärbes“ (1917) ning seda leidub tihedamalt veel Tammsaare nn üliõpilasnoveellides ja kahtlemata ka sellel perioodil (u 1908–1924) kirjutatud artiklites ning mitmesugustes miniatuurides. Samas esineb seda mõistagi palju ka tolle aja Euroopa kultuuris ning Tammsaare eesti kolleegide (lisaks kirjanikele ka kunstnike ja tõenäoliselt ka muusikute) eri tüüpi tekstides. Kolmandaks, kõnesoleva diskursi dekonstrueerimiseks Tammsaare tekstides on vaja tunda mitme üle-eelmise sajandivahetuse modernsuse teoreetiku töid, kuid üks olulisemaid autoreid on dekadentsi kontekstis kahtlemata Friedrich Nietzsche, kes paigutub foucault'likust seisukohast selle diskursi suhtes teatavasse transdiskursiivsesse positsiooni (Foucault 2011).

Esmalt uurin ettekandes, kuidas Nietzsche määratleb elu mõistet ja/või metafoori, millised konnotatsioonid sellega kaasnevad ning milliste mõistete, ideedega ja kultuurikontseptsioonidega see ristub või millistele vastandub. Selles seoses huvitab mind eelkõige, kuidas Tammsaare tekstid suhestuvad selle mõiste eri tähenduste kaudu nietzscheliku modernse ühiskonna kriitikaga, mille representeerijateks on Tammsaare ilukirjanduslikes tekstides modernsust sümboliseerivad mees- ja naistegelased. Kuna elu mõiste on Tammsaare tekstides (sarnaselt suurele osale tema kaasaegsetest kunstnikest ja mõtlejatest) selgelt soolistatud, haakuvad mees- ja naistegelased selle mõistega erinevalt (Hinrikus 2015). Kuna Tammsaare tekste struktureerib soerinevus, kus

naine on pigem looduse ja seega elu poolel ning mees esindab rohkem kultuuri ja mõistust, on elu sageli pigem feminiseeritud: elu koos mitmesuguste kõrvaltähendustega vastandub Tammsaare töödes nietzschelikult mehelikustatud modernsele kultuurile kui erinevate moderniseerumisprotsessi aspektide (vitaalsuse vähenemine, ratsionaliseerumine, homogeniseerumine jt) sümbolile. Sellest tulenevalt on tema tekstide meesprotagonistid ja ka meeskõrvaltegelased sageli nietzscheliku elueituse, nihilismi ja dekadentsiga palju tugevamalt seotud kui naistegelased. Siiski ei taandu elu soolistatus sugugi alati lihtsaks dekadentliku mehelikkuse ning elujõulise ja võimuihara naiselikkuse vastanduseks. Soolistatud elujõu ja selle puudumise jooned kulgevad sageli mees- ja naistegelaste sees ja selles mõttes on äärmiselt huvitav *femme fatale*'ist Juuditi kui võimu- ja seega eluihara naistegelase figuur Tammsaare samanimelises näidendis. Nimelt põimuvad Juuditis elu jaatuse ja eituse jooned keerulisel ja vastuolulisel moel, sekundeerides sellisena näiteks meesprotagonist Thomanderile „Varjundites“ ning meeskirjanik Meriheinale jutustuses „Kärbes“. Samas, kõnesolevate meestegelaste elujanu taganttõukajaks on teistsugused ajendid kui Juuditi ja neile ajenditele osutamine on üks selle ettekande teemadest. Mainigem ka, et vähem ambivalentne on elu jaatuse ja eituse seisukohast näiteks „Kärbe“ Tiksi, kes sümboliseerib eelkõige elujanu ja -küllust, ning samuti „Juuditi“ Olovernes kui ilmselge nietzschelikult teoreetilise, ja seega elust võõrandunud modernse (mees)inimese sümbol, kes esindab (nietzschelikku) sokraatilist kultuuri.

Ettekande eesmärk ei ole keskenduda üksnes Tammsaare kõige selgematele kirjandusliku dekadentsi näidetele. Osutan ka mõningatele tekstilõikudele nn üliõpilasnoveleidest, kus mõistel ja metafooril elu on oluline roll. Samuti näitan, et samad nietzschelikud teemad, motiivid ja ideed on olemas ka tema artiklites ning tema hilisemas loominguks, k.a tema võtmetekstide pealkirjades. Räägin lähemalt Nietzsche esimesse loominguajaperioodi kuuluvast tekstist „Ajaloos kasust ja kahjust“ (*Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, 1874), mis on ehk Tammsaare dekadentsiperioodi töid silmas pidades mõnevõrra mõjuvõimsamal positsioonil kui mõni teine Nietzsche teos ja haakub konkreetsetel novelliga „Varjundid“. Samuti peatun pikemalt konkreetsetel tekstilõikudel „Kärbest“ ja „Juuditist“, kus nii mees- kui naistegelased või situatsioonid või ideed seostuvad nietzscheliku elujaatuse või -eitusega.

Ettekanne paigutub laiemasse Euroopa kirjandusloo ümberkirjutamise traditsiooni. Nimelt on juba umbes paarkümmend

aastat üritatud dekadentsile leida Euroopa kirjandusloos koht, mis sel väidetavalt oli üle-eelmisel sajandivahetusel (Lyytikäinen 1997 ja 2003, Kafitz 2004, Parente-Čapkova 2014, Sherry 2014). Kaasaja kirjandusteadlased rõhutavad muuhulgas, et dekadentsi tähendusvõrgustik kattus mitmes aspektis arusaamadega, mis seostusid mõistega sümbolism ja mis võeti laiemalt kasutusele dekadentsi mõiste üha tugevamal negativiseerumisel (Kafitz 2004, Sherry 2014). Kaasajal toonitatakse üha enam ka seda, et kirjanduslik dekadents tuleb paigutada modernismi ja modernsuse konteksti, käsitledes seda modernistliku esteetika esiletuleku ühe esimese jõulise näitena.

KIRJANDUS

- Foucault, Michel 2011. Mis on autor? – M. Foucault, Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust. Koost M. Tamm, tlk K. Talviste. Tallinn: Varrak, lk 64–95.
- Hinrikus, Mirjam 2015. Tammsaare's constructions of femininity in light of Weininger's concept of sex difference. – Journal of Baltic Studies, kd 46, nr 2, lk 171–198.
- Kafitz, Dieter 2004. Décadence in Deutschland. Studien zu einem versunkenen Diskurs der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts. Heidelberg: Winter.
- Lyytikäinen, Pirjo 1997. Narkissos ja sfinksi. Minä ja Toinen vuosisadanvaihteen kirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lyytikäinen, Pirjo (toim) 2003. Changing scenes. Encounters between European and Finnish *fin de siècle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Parente-Čapková, Viola 2014. Decadent new woman (un)bound: Mimetic strategies in L. Onerva's *Mirdja*. (Annales Universitatis Turkuensis, B 378, Humaniora.) Turku: Turun yliopisto.
- Sherry, Vincent 2014. Modernism and the reinvention of decadence. Cambridge: Cambridge University Press.

Aspekte einer Verflechtung der deutschen Literatur in Estland (und Livland)

Martin Klöker

Die Verflechtungsgeschichte (*histoire croisée, entangled history*) ist nicht auf nationale Strukturen und Entwicklungen fokussiert, sondern versucht, das Einzelne in seinen mannigfaltigen (auch transnationalen) Verbindungen zu verstehen. Die Stärke dieses Konzepts besteht gerade darin, die Art der Verbindung(en) über den Forschungsansatz von Kulturtransfer oder -austausch (also ein Geben und Nehmen) hinaus neutral und umfassender in den Blick nehmen zu können.

In der Übertragung auf die Literatur ist die „Verflechtungstheorie“ bemüht, die konkrete, gegebenenfalls nationale Literatur – in der Konsequenz also auch eine Textsorte, eine Gattung oder einen einzelnen Text – in ihrem Beziehungsnetz mit ihren Abhängigkeiten und Impulsen zu verstehen. Das Modell ist gerade für die estländischen Literaturen (wie für die Literaturen in den baltischen Ländern insgesamt) so passend, weil hier über die Zeiten hinweg verschiedene Literaturen existierten, lange Zeit dominiert von einer deutschen, dann von der estnischen (in Lettland von der lettischen) Literatur. Mehrsprachigkeit und die Bindung der Sprache an eine soziale und ethnische Herkunft sind zentrale Charakteristiken der historischen Entwicklung, die in der Beschreibung und Analyse ihrer jeweiligen Verflechtung in und mit den Literaturen jedoch überwunden werden können. Wenn also die jeweiligen Literaturen an „ihre“ Sprache gebunden sind, so kann gerade aus dem transnationalen Blickwinkel der Verflechtung die Art der Verbindung beispielsweise von deutscher und estnischer Literatur genauer erfasst werden, ohne dabei die Beziehungen zur schwedischen, russischen und anderen Literaturen völlig aus den Augen zu verlieren. Hinzu kommt, dass über das Austausch- oder Transfer-Modell hinaus auch Qualitäten der Beziehung beachtet werden. So wird nicht so sehr darauf geachtet, wer dem anderen was „gegeben“ oder von ihm empfangen hat, sondern vielmehr, welcher Art das Verhältnis ist. Das kann sich ganz grob etwa in (kolonialer) Abhängigkeit, in Anteil, Über- bzw. Unterordnung oder Parallelität zeigen und muss natürlich nicht dauerhaft auf eine Qualität festgelegt sein.

So hat das Verhältnis von deutscher und estnischer Literatur in ihrer Geschichte immer wieder neue Phasen erlebt, von denen jene im 17. Jahrhundert wohl anerkannter Maßen als die von überwiegend „deutschen“ Autoren (das wäre ggf. genauer zu definieren) bewältigte Herausbildung einer estnischen Literatursprache bezeichnet werden kann. Ist auf diese Weise zunächst eine Abhängigkeit des in jener Zeit entstandenen estnischen Schrifttums von deutscher Literatur naheliegend, so darf nicht vergessen werden, dass die „deutschen“ Autoren ihrerseits in der Regel noch an lateinischer Literatur und Sprache geschult waren und selbst gerade die Übertragung in das Deutsche nach den Regeln von Martin Opitz vornahm. Insofern war für die estnische Literatur eine Abhängigkeit von der lateinischen gegeben, womit zugleich eine gewisse Parallelität in der Entwicklung von deutscher und estnischer Literatur beobachtet werden kann. Aber selbstverständlich ist dies nur stark vereinfacht gesprochen, in Wahrheit ist das Beziehungsgeflecht natürlich in jedem Einzelfall (einem Text, einem Autor, einem Genre usw.) weitaus komplexer.

Genau hier besteht die Gefahr des Verflechtungskonzepts, nämlich in der letztendlichen Beliebigkeit der Vielzahl an Verflechtungen. Denn „irgendwie“ ist alles mit allem verbunden. Und letztlich muss jede Analyse scheitern, die auch nur annähernd versucht, sämtliche Verflechtungen darzustellen. Deshalb kommt es darauf an, qualitative Aussagen zu treffen, die selbstverständlich auch im negativen Fall von größtem Interesse und Aufschluss sein können. Dass also etwa die russische Sprache und Literatur mit der estnischen Literatur verflochten sind, dürfte unbestreitbar sein. Wichtig ist jedoch, wie die Verbindung zu welcher Zeit gestaltet war und dass sie beispielsweise im 17. Jahrhundert gering, später deutlich größer war.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts ist die Verflechtung gänzlich anders zu beurteilen. Ein „deutschbaltischer“ Autor wie Carl von Stern (1819-1874) beispielsweise schrieb deutsche Gedichte, war jedoch viele Jahre hindurch im Inneren des russischen Reiches als Staatsbeamter tätig. Seine Dichtungen sind selbstverständlich eng verflochten mit der deutschen Dichtung insgesamt (im Nachruf auf ihn werden Justinus Kerner, Tieck und Eichendorff hervorgehoben) und speziell in den baltischen Ländern (laut Nachruf besonders Glitsch und Schellbach), wo natürlich auch die politischen und sozialen Verhältnisse ihre mehr oder weniger starken Wirkungen auf Autor und Text ausübten. Zugleich ist vorauszusetzen – und ggf. an den Texten zu prüfen –, dass Impulse aus

der russischen Literatur und Erfahrungswelt oder in diese hinein (Stern war auch als Übersetzer tätig!) gegeben sind. Ebenso wird Stern die zu jener Zeit anhebende, gerade auch literarisch bedeutsame Bewegung des estnischen „nationalen Erwachens“ zur Kenntnis genommen haben. Allerdings war seine direkte Berührung als Gutsherr mit den estnischen Bauern von „Verdruß“ geprägt. Und so gibt es keinerlei Spuren der Beteiligung an dieser Bewegung.

Mit dem Verflechtungs-Ansatz ist der Fokus jedenfalls von einer „nationalsprachlichen“ Betrachtung abgewendet und auf die übergreifenden Bindungen, Abhängigkeiten und Beeinflussungen gewendet, in denen Literatur sich befindet. Auf diese Weise wird einerseits die Eigenart der jeweiligen Literatur (Dichtung, Text...) besser verständlich, andererseits die Einsicht gefördert in das Miteinander und ggf. das Gegeneinander – das genauso wirkungsmächtig sein kann – von verschiedenen Literaturen als verflochtenes System.

Merle Karusoo 21. sajandi hakul sündinud lavastustest – retrospektiivselt

Piret Kruuspere

Olen kahte 2006. aastal esietendunud Merle Karusoo lavastust – *Сегодня не играем* („Täna me ei mängi“, Vene Draamateatris) ja kakskeelne „Küpsuskirjand 2005“ (Eesti Draamateatris) – käsitlenud tema varasema loomingu kontekstis. Nüüd püstitaksin küsimuse, kas ja kuidas võiks vaadelda Karusoo nimetatud lavastusi retrospektiivselt uue pilguga – lähtudes mõistetest *intercrossing* (‘vastastikune ristumine’), mida kasutab *histoire croisée* teooria, ja *interweaving* (‘vastastikune põimumine’), mis on käibel kontseptsioonina rahvusvahelises teatriuurimuses (vt näiteks Erika Fischer-Lichte erinevaid käsitlusi).

Mõlema lavastuse puhul aktualiseeruvad muu hulgas küsimused keelest ja (kultuuri)mälust (sh mäluvormidest ja -tehnikatest), kultuurivahetusest, rahvuslikust identiteedist, autobiograafilisusest, integratsioonist jm. Karusoo varasematest loometöödest haakub eelmainitud temaatika ja probleemistikuga ka lavastus „Save our souls“ (2000, VAT teatris).

Nüüd-hetk Masingu luules

Külliki Kuusk

Rahvaluule ja autoriluule põimumine

Uku Masingu luule ega ka loomingu retseptiooni uurimisel ei saa piirduda vaid konventsionaalse poeetikakäsitluse ja kultuuri-loomulise tõlgenduse fikseerimisega. Osutan ettekandes parallelismile kui arhailisele kultuurilisele tähistajale Masingu luules, mis seob tema tekstid folklooritekstidega. Tema luuletamisviis on sellisena sarnane endisaegsete rahvalaulikute omaga (kujutluspiltidel põhinev laulmisviis) ja tema tekstide poeetika lähedane arhailise rahvalaulu poeetikale. Nii avaneb võimalus „viia üle“ Masingu tekstide analüüs folkloorsesse konteksti.

Parallelismi rakendamisega oma loomemeetodis eristub Masing ka teistest eesti luuletajatest: tema luules ei leidu otsesest regilaulu parallelismi imiteerimist-jäljendamist. Samuti ei kasuta ta püsivaid temaatilisi ja sõnalisi regivärsivormeleid või selle traditsiooni üldises kontekstis väljakujunenud vormielemente (motiivid, kompositsioon).

Rahvalaululähedus avaldub ka Masingu loometeadvuses. Masingu loomeprotsessi kirjelduses kohtame sagedasi viiteid visualiseerimisele ehk Nägemisele. Parallelismivormel (vm laululine värsiüksus) on seejuures tekstis jälg liturgilisest aja- ja ruumikogemusest või nägemuslikust hetkest. Sellist olevikulist ajakogemust eristab muust tekstist rõhulises positsioonis määrsõna „nüüd“ (Masingu keelepruugis: „nyyd“). Määrsõnaga „siis“ tähistatud tekst ei ole vastandatud nüüd-hetkele, kuigi teksti märgistuses toob see kaasa erinevalt kodeeritud lõigud – Juri Lotmani mõistes *teksti* ja *mitte-teksti*.

Nägemuslik või sakraliseeritud aegruum, st nüüd-hetk tema luules on otseselt seotud arhailise mentaliteediga, mida Masingu luule kannab.

Individaalse ja universaalse põimumine

Oma luules siirdub Masing sageli Teise Maaile. Taolist eneseiir-damist (vrd pr *enjambement*, 'üleaste') võib vaadelda individaalse ja universaalse kogemuse, tunnetuse ja tahte põimumisena tema

tekstis. Leides inspiratsiooni Maurice Merleau-Ponty käsitlusest „Põiming – kiasm“ (vt Merleau-Ponty 2010: 207–248) kirjeldan individuaalse ja universaalse elemendi põimumist kui kiasmaatilist põimumist või kui „kahekülgselt akti“.

Enesesiirdamises, või siinkohal on kohane öelda ka „üleastes“, avaldub Masingu mütoloogiline ajatunnetus, kus ta liigub eri teadvusseisundite vahel. Tunnetusliku muutuse väljendajana omandavadki „siis“ ja „nüüd“ deiktilise rolli, osutades subjekti (mina) asukohale antud olukorras või sündmuse suhtes: kaugel-lähedal, väljas-sees. Ka subjekti eneseteadvus omandab üleastes universaalsete joonte kõrval individuaalseid erijooni. Masingu arhailise loometeadvusega seonduv tekstuaalne subjekt (teine mina) ei ole nüüd-hetkes enam vaatleja, vaid nägija. Nägijana omandab „mina“ aga agentsuse, passiivsest jutustajast saab aktiivne kõneleja (või Masingu puhul oleks täpsem öelda – kogeja).

KIRJANDUS

Merleau-Ponty, Maurice 2010. Nähtav ja nähtamatu. Tlk M. Lepikult. Tallinn: Varrak.

Trauma keelde tõlgitud.

Kultuuriülesed mäluvormid eesti laagrimälestustes

Eneken Laanes

Kui Imbi Paju Soomes esilinastunud dokumentaalfilmi „Tõrjutud mälestused“ näidati Eestis, algas sellega uus ajastu stalinistlike repressioonide, aga võib-olla ka kogu nõukogude aja mäletamisel Eestis. Film kutsus esile elava tundelise vastukaja nii väljapaistvate kultuurikriitikute kui ka laiema publiku hulgas, justkui oleks küüditamisest ja nõukogude vangilaagritest räägitud esimest korda. Jäi mulje, et pärast repressioonide kogemuse pea kaks aastakümnet kestnud läbitöötamist õnnestus alles sellel filmil näidata nende mõju inimeste eludele.

Filmi „Tõrjutud mälestused“ najal räägib ettekanne kultuuri- ja rahvusülestest arengutest eesti mälu kultuuris ennekõike küüditamise ja vangilaagrite mäletamisel. Stalinistlike repressioonide avalikustamine Ida-Euroopas 1980. aastate teisel poolel langes kokku oluliste muutustega globaalses mälu kultuuris. Kuigi lääne kultuur elas Teise maailmasõja järel selle paine all, hakati alles 1970. aastatel avalikult tegelema selle kõige hirsumata taha – Euroopa juutide hävitamisega natside poolt. Nii saabki 20. sajandi viimasel veerandil holokaustist Teise maailmasõja mäletamise keskne topos. Mitmed globaalse mälu kultuuri uurijad on ühel nõul, et 1990. aastate alguseks ületas holokausti mälu sellega seotud riikide ja rahvuste piirid ja universaliseerus. Holokausti mälestust kasvas välja „globaalne mäluimperatiiv“ (Levy, Sznajder) – seda tuli globaalselt mäletada, et vältida inimõiguste rikkumisi olevikus. Lisaks selle pakkus holokaust mudeli, mille abil juhtida tähelepanu ka teistele vägivaldse ajaloo kogemustele nagu orjandus USA-s või Euroopa kolonialismikuriteod. Kuigi erinevate konfliktide ja repressioonide võrdlev mäletamine võtab tihti võistlusliku kuju, on Michael Rothberg näidanud, et holokausti mälu on tegelikult aidanud kaasa ka paljude teiste ajaloolise vägivalda episoodide globaalsele mäletamisele.

Holokausti mälu universaliseerumine tõi endaga kaasa ka selles mälu kultuuris kujunenud mäluvormide leviku. Mäluvormi mõiste pärineb Ann Rigneylt, kes näitab, et isegi kui erinevate inim-

gruppide ajalugu on alati unikaalne, siis on mäluvormid ja mäletamise tehnoloogiad sageli kultuuriüleised, üksteiselt laenatud ja taaskasutatud. Viimaste aastate rahvusülese mälu-uuringud ongi huvitunud sellest, kuidas mäluvormid kultuuride vahel rändavad ja kuidas ühes ajaloolises kontekstis kujunenud vorme kasutatakse hoopis erineva mineviku mäletamiseks. Üks selline mäluvorm, mille tõi juutidevastase genotsiidi mäletamine lääne kultuuri, oli ellujäänute tunnistused, mis keskendusid üksikisikute psüühilistele traumadele. Antropoloogid Didier Fassin ja Richard Rechtman on näidanud, et veel 20. sajandi alguses ei omistatud vägivallaohvrite psüühilistele läbielamistele mingit tähtsust, vastupidi, neile anti negatiivne moraalne hinnang. Pärast Teist maailmasõda on aga üksikisikute psüühilised kannatused tõusnud poliitiliste konfliktide ja repressioonide mõistmise keskmesse ja pelkadest ohvritest on saanud legitimeeritud ajaloo tunnistajad. Fassin ja Rechtman väidavad veenvalt, et selle muutuse taga ei olnud vaid psühhiaatria areng, vaid pigem moraalsete väärtuste ja maitsete muutumine. Traumast sai uus universaalne keel, mille abil mõtestada vägivaldset ajaloolist kogemust.

Kuigi holokausti mälu universaliseerumine langeb laias laastus kokku nõukogude repressioonide avalikustamisega Eestis 1980. aastate lõpus, jäävad küüditamise ja vangilaagrite mälestused pea täielikult puutumata trauma- ja tunnistamise diskursist. Ettekanne annab ülevaate nende mälestuste esilekerkimisest paguluses alates 1970. aastatest ja Nõukogude Eestis alates 1980. aastate teisest poolest. Esimesed katsed laagrikogemusi mäletada olid kohaliku iseloomuga ja kasutasid tekstitüüpe ja mäluvorme, mis olid käepärast kohalikus kultuuris. Kesketeks märksõnadeks küüditamise mäletamisel 1990. aastatel on ebaõigus, ellujäämine, vahel ka vastupanu.

Traumadiskurss jõuab eesti mälukskultuuri alles uue aastatuhande esimesel kümnendil. Imbi Paju film „Tõrjutud mälestused” mõjus niivõrd uudsenä, sest lisaks tõsiasi, et linatöös käsitleb repressioonide kogemust teise põlvkonna vaatepunktist ja keskendub naiste kogemusele ning pruugib loo jutustamiseks mõjusat filmimeediumi, tarvitab see mäluvorme ja -diskursse, mis olid laenatud globaalsest mälukskultuurist, kuid mis olid Eesti kontekstis ja eesti ajaloo käsitlemisel veel kasutamata. Lisaks sellele filmile peatub ettekanne põgusalt mitmetel viimase kümnendi raamatutel ja filmidel, mis näitavad ilmekalt, et küüditamise ja vangilaagrite mäletamisel on varasem ebaõigluse ja ellujäämise diskurss asendunud trauma omaga.

Viimase kümnendi küüditamise ja vangilaagrite teemalisi esteetilisi mäluakte, raamatuid ja filme, eristab varasematest ka teadlik pöördus väljapoole, rahvusvahelise publiku suunas. Need lood ei ole mõeldud mitte eestlastele, vaid on sündinud vajadusest esitada jutustaja eestipõhjaline lugu rahvusvahelisele kogukonnale. Ja ehk just seetõttu kasutatakse universaalset keelt, mida rahvusvaheline kogukond on nüüdseks harjunud kuulama ja seega mõistab. Ettekande viimane osa keskendub toimunud muutuste tagajärgedele ja küsib, milline mõju on neil bumerangina liikuvatel lugudel – mis on suunatud kaugemale, aga jõuavad lõpuks koju tagasi – kohalikule mälukskultuurile.

Põimitud pagulaskirjandus

Anneli Mihkelev

Pagulas- või eksiilkirjanduse sünd lõi seni enam-vähem kompaktselt eesti kirjanduse geograafilises mõttes vähemalt kaheks: üks pool oli kodumaal ja teine üle ilma laiali, ühel pool oli kodumaa, keel ja mälu, teisel pool vaid keel ja mälu, mida tuli säilitada. Teisest küljest tingis laias maailmas elamine uute põimingute lisamise seni- sele kirjandus- ja kultuuripärandile ning traditsioonile. Osa kirjanikke oli orienteeritud rohkem uute põimingute loomisele, teine osa kodunt kaasa võetu säilitamisele. Enamikul autoritest säilis kontakt ka kodumaaga, nii et põimimine toimus tegelikult nii kodus kui ka eksiilis.

Ivar Ivask oli kahtlemata üks rahvusvahelisemaid ja kultuuriliste põimingute poolt mõjutatuid eesti kirjanikke paguluses. Juba oma päritolu tõttu oli ta puutunud kokku erinevate kultuuride põimumise ja lõimumisega. Olles eesti-läti päritolu ning abielus läti luuletajaga, peegeldas Ivask nii argielus kui ka oma kirjanduslikus loomingu balti põiminguid, mis liidavad endasse veel märksa laiemaid kultuurilisi ülekandeid. Seegi on mõneti erandlik seik, et Ivask jõudis eesti keeles luuletamise juurde saksa keele kaudu, äratundmise kaudu, et eesti keel on tema jaoks see õige luuletamise keel. Ta ise on oma elu ja loomingu kohta arvanud: „Üks minu elu varasemaid ajasid on olnud püüd ületada või ühendada oma koduse keskkonna rahvuslikke, keelelisi ja kultuurilisi erinevusi.“ (Ivask 2003: 312.) See tõdemus kõlab nii, nagu olekski Ivaski eesmärgiks pidev kultuuride ühisosade liitmine ja kokkupõimimine. Austria kirjanik Rainer Maria Rilke oli Ivaski eeskujuks, kes ka ajendas teda kirjutama oma esimesed luuletused saksa keeles, kuid siiski osutus eesti pärisosa „aastate möödudes palju tugevamaks, otsustavamaks kui vahest ise olin teadlik, ning seda vaatamata sellele, et ma oma päritolu kunagi pole eitanud“ (Ivask 2003: 313). Eesti luuletajaks sai Ivask hoopis Soomes ning Soome teema kujunes üheks olulisemaks tema luules. Ivask arenes niisiis eesti luuletajaks seeläbi, et eesti materjal põimiti teiste kultuuride aluspõhjale, „oma“ tunti ära läbi „võõra“.

Teistpidi põimimist esindab radikaalsem poeet Ilmar Laaban, kelle suur iha sürrealistlike sõnumite järele põimiti algul küll vanema põlvkonna poolt võõristavate pilkude saatel, kuid peagi sai see nii Välis- kui Kodu-Eestis luulekeele täieõiguslikuks elemendiks. Ja lõpuks sai sellest eesti oma sürrealism: „... bretonlik sürrealism otsis-leidis vabaduse üksnes esemete ja mõistete maailmas, Laaban lisas sellele n-ö semantiliselt suhteliselt selgepiirilisele osale vastavalt tausta- ja sõnakujutlusliku ja kõlalise maailma“ (Malin 2004: 386).

Enn Nõu põimis ja põimib oma romaanidesse 1960. aastatest pärit nooruslikku mässumeelsust, mängulisust ja fantaasiat. Soome uurija Pekka Lilja nimetab Nõu esimest romaani „Pidulik marss“ (1968) poliitiliseks utoopiaks (Lilja 1997: 183). Niisugune radikaalsus ei olnud meeltnööda ei Välis-Eestis ega Kodu-Eestis, kuigi Nõu kirjutas oma romaani pärast kodumaa külastamist 1967. aastal. Seetõttu oli romaan kodumaal keelatud 1990. aastani ning lisaks sai Nõu Nõukogude Eestisse sissesõidukeelu.

Mainitud autorite näitel on kavas arutleda pagulaskirjanduses toimunud põimingute üle ning selle mõjust Kodu-Eesti kirjandusele.

KIRJANDUS

I v a s k, Ivar 2003. Tähtede tähendust tunda. Tartu: Ilmamaa.

L i l j a, Pekka 1997. Enn Nõu vaba Eesti aastal 1968 – kas utoopia või düstoopia? – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 183–185.

M a l i n, Jaan 2004. Laabani maatu ilm. – I. Laaban, Sõnade sülemid, sülemite süsteemid. Koost. J. Malin. Tartu: Ilmamaa, lk 379–398.

Rudolf Sirge „Tulukesed luhal”. Ühe eeltsensuuri lähilugemine

Aare Pilv

Oma artiklis „Rudolf Sirge ajalooromaanidest” (Pilv 2013) vaatlesin ka Sirge romaani „Rahu! Leiba! Maad!” (1929) ja selle ümber töötatud versiooni „Tulukesed luhal” (1961) omavahelisi suhteid, samuti romaani „Tulukesed luhal” kirjastamise käigus toimunud eeltsensuuri püüdeid teose tekstis muudatusi teha.

Siinses ettekandes püüan seda viimast veelgi põhjalikumalt vaadelda. Kummalisest toimetamissaagast on oma mälestuskildudes kirjutanud tollal asjaga kirjastuse poolelt seotud olnud Aksel Tamm ja Toomas Huik, kuid nende vaatepunktidele pakub täiendusi ja parandusi Kirjandusmuuseumis leiduv Rudolf Sirge arhiiv, kus leidub mitmesuguseid dokumente erinevatest tekstiversioonidest ning nende üle toimunud poleemikast, samuti on olnud võimalik tutvuda säilinud tükkidega korrektuuripoognatest koos toimetajapoolsete muudatusettepanekutega.

Püüangi seda avanevat palimpsesti lähemalt vaadelda, lootuses leida huviväärseid nüansse ja küsimusi selle kohta, millised olid eri osapoolte taotlused – nii esteetilised kui ka ideoloogilised – ja milliste markerite kaudu need tolles poleemilises dialoogis ilmnevad. Tegu on ju ka Nõukogude Eesti ühiskondlikus ja kultuurielus huvitava ajastuga, mil sulaaaja vabadus oli läbisegi hiljutiste hirmudega, vastamisi olid kroonuideoloogia ja autentsem vasakpoolne maailmavaade. Juhtumiuuringuna heidaks see vaatlus tõenäoliselt ka valgust küsimusele, mida üldse on võimalik tänapäeval tollastest tähendusnihete markeritest välja lugeda – kas sõltume siin suuresti vaid kaasaegsete seletavatest mälestustest või on midagi arusaadav ka ilma vahendava „tõlketa” – ja mida vastus sellele küsimusele ütleb meie praeguse kultuurilise tõlgendushorisondi kohta. Nii et põhiline küsimuseasetus jätkab juba mu eelmises Sirge-artiklis alustatud, kuid püüan seda teha nüüd „lähilugemise” vaimus, keskendudes peenematele tekstiliste nüansside arheoloogiale.

KIRJANDUS

Pilv, Aare 2013. Rudolf Sirge ajalooromaanidest. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 661–679.

Põimitud ajalood.
Eesti ja baltisaksa ajalootõlgendus
kolonialismi pingeväljas

Ulrike Plath, Linda Kaljundi

Palju on räägitud baltisaksa ja eesti ajalookirjutuse vahelistest põimumistest, kuid ainult vähesel määral on lahti seletatud nende omavahelisi seoseid erinevate teemade kaupa. Veelgi enam, eesti rahvusliku ajalookirjutuse uurimisel on võetud liiga vähe arvesse selle keerulist ja pingelist vastasmõju baltisaksa ajalookirjutuse, ajaloomälu ja identiteediga. Et rohkelt on rõhutatud valgustuslike tõlgenduste mõju eesti ajalookäsitluse kujunemisele, on tekkinud ettekujutus, justkui oleks eesti ajalookirjutuse loojatel, tänu Garlieb Helwig Merkelile jt valgustajatele, olnud võimalik pöörata täielikult – või isegi kergelt ja kergendunult – selg baltisaksa ajaloolisele traditsioonile.

Oma ettekandes, mis on sündinud viimase kahe aasta jooksul ühiselt läbi viidud samateemalistest magistriseminaridest Tallinna Ülikoolis, püüame näidata ja uurida põimumisi baltisaksa ja eesti ajalookirjutuse vahel, sidudes neid laiemalt koloniaal- ja kultuuri-ülekande temaatikaga. On hästi teada, et 19. sajandil tekkis baltisaksa akadeemiline ajaloo-uurimine, millega pidid võitlema ja toime tulema nii eesti rahvusliku ajaloo asjaarmastajatest pioneerid kui ka, peale 1918. aastat, esimesed professionaalsed eesti ajaloolased. Selleks võtsid nad ühelt poolt baltisaksa ajalootõlgendusest üle struktuure, teiselt poolt aga löid sellele vastanduvat – ja sellega paratamatult ikkagi „ärevas“ seoses olevat – rahvuslikku identsusnarratiivi.

Oma ettekandes vaatleme, kuidas ühe sajandi vältel, alates 19. sajandi lõpust kuni 20. sajandi lõpuni, on eesti ja baltisaksa historiograafias käsitletud balti ajaloo koloniaalset dimensiooni: alustades võtmeküsimusega, kellel on õigus maale; analüüsides vastava sõnavara kasutust; ning lõpetades arutlusega, kas ja kuidas on koloniaalne mõtlemine ka mujal äratuntav (nt vanade stereotüüpide rõhutamine, vastastikune eitamine ja imiteerimine, samalaadsed hirmud ja ihalused). Teise – vastaspoole – argumentatsiooni mitte arvesse võtmine ning mahavaikimine võib siin olla sama tähendusrikas kui temast rääkimine.

Uurime erinevusi ja põimumisi koloniaaltemaatikas kolme konkreetse näite varal, mis võimaldavad neid suhteid lähemalt analüüsida ja iseloomustada: 1) päritolu küsimus; 2) mässu motiiv ja küsimus, kellele kuulub maa; ning 3) koloniaalvõrdlused ja teised semantilised vihjed kolonialismile. Kõikide näidete puhul on vaja ajaloouurimus panna laiemasse konteksti ning siduda see teiste akadeemiliste distsipliinide, kunsti ja kirjandusega.

Püüame ettekande jooksul püstitada erinevaid põimumise skeeme ning arutada selle üle, kui tugev on nende mõju tänapäeval.

Denkbild (mõttepilt) kui põimunud ja vastuolulise ajaloo mõtestamise vahend

Aija Sakova-Merivee

20. sajandi esimese poole saksa keeleruumist on meile teada mitmeid filosoofe, kes mõtlevad ja kirjutavad fragmentaarselt ja piltides. Kalifornia Ülikooli saksa kirjanduse professor Gerhard Richter on oma 2007. aastal ilmunud käsitluses *Thought-Images* meelde tuletanud asjaolu, et just kirjanduslik-filosoofiline lühivorm *Denkbild* on olnud mitmete oluliste Frankfurdi koolkonnaga seotud saksa-keelsete filosoofide, nagu Walter Benjamini, Theodor W. Adorno, Siegfried Kracaueri, aga ka Ernst Blochi, mõtlemise tööriist.

Denkbild'i kui esteetilise ja filosoofilise hübriidvormi potentsiaal nii põimunud ja vastuolulise ajaloo kui ka moraali-filosoofiliste probleemide püstitamisel ja mõtestamisel vajaks ja vääriks tõepoolest meelde tuletamist ja lähemat vaatlust. *Denkbild*'i puhul on niisiis tegemist teatava pildivormis mõtlemisega või hetkejäädvustusega, mis Richteri sõnutsi ei ole ei programmiline käsitlus ega ka objektiivne vaatlus, samuti ei ole see puhtal kujul ilukirjandus või tegelikkuse kajastus (Richter 2007: 2). Pigem on tegu mingi konkreetse probleemistiku või idee filosoofiliseks läbi-proovimiseks loodud mõtlemise abivahendi ehk teatava filosoofilise võrdkujuga (Sakova-Merivee 2014: 159).

Denkbild'i roll ja potentsiaal avaldub just tema võimes kujutada pildiliselt selliseid probleeme või küsimusi, mis wittgensteinilikult öeldes keelele ei allu (Richter 2007: 13), ehk teisisõnu – kujutada seda, millest kõnelda ei ole võimalik. See Ludwig Wittgensteini keelefilosoofiast tõukuv idee või arusaam, et on nähtusi, mida teaduslik või filosoofiline keelekasutus lõpuni avada ei suuda, on kahtlemata omane paljudele olulistele filosoof-kirjanikele, olgu tegemist Walter Benjamini, Ingeborg Bachmanni või Simone de Beauvoiriga. Ingeborg Bachmanni (2005: 136) sõnutsi on terve hulk eksistentsiaalseid küsimusi, mida ei saa filosoofia ega teadusliku kirjeldava keele abil lahendada ega isegi mitte esitada, hoopis suuremad võimalused on siin kunstil.

Antud käsitluse küsimusepüstitus ei lähtu aga niivõrd huvist filosoofia ja selle ilukirjanduslikkuse vastu, vaid huvitub pigem kirjanduses peituvast ja sisalduvast filosoofilisest potentsiaalist, seega

vaatlen *Denkbild*'i kui üht võimalikku filosoofilise mõtlemise kirjan-
duslikku väljundit. Kui filosoofial ja filosoofidel võib olla vajadus
ning soov pildilise ning esteetilisi väärtusi kandva mõtlemise
järele, siis samavõrd võib ka ilukirjandus vajada filosoofiat. See
ettekanne tõukubki torilmoilikust (Moi 2011: 127) soovist lugeda ja
tõlgendada kirjandust filosoofiliselt nii, et seda ei taandataks mõne
filosoofilise kontseptsiooni või käsitluse käepikenduseks või heaks
praktiliseks näiteks. Teisisõnu lähtutakse arusaamast, et on kirjan-
duslikke tekste, mis käsitlevad ajaloo- ja moraalifilosoofilisi küsi-
musi, et mõtestada ja mõista põimunud ajaloost tingitud inimeseks
olemise keerukust. Üheks selliseks kaasaegseks Eesti autoriks on
kahtlemata Ene Mihkelson, kelle looming on rikas mõtlemist toe-
tavatest kujunditest ja piltidest, mis aitavad iseäranis hästi lahti
mõtestada mälutööga seotud küsimusi.

Antud ettekande keskmes ongi Ene Mihkelsoni romaanidest
„Ahasveeruse uni“ (2001) ja „Katkuhaud“ (2007) pärit mäletamise
ja mälutöö kujundid ning mõttepildid. Läbi Mihkelsoni mõtte-
piltide kõrvutamise Walter Benjamini ajaloofilosoofiliste mõtte-
kujunditega püütakse ühelt poolt jõuda lähemale Ene Mihkelsoni
proosa filosoofilise potentsiaali avamisele ning teisalt mõtestada
Denkbild'i olemust ja toimet ilukirjanduse kontekstis. *Denkbild* kui
filosoofia ja kirjanduse vahealal, või mõlemas korraga toimiv kont-
septsioon ja teksti vorm näib sobivat ilukirjanduse filosoofilisuse
avamiseks.

Vaatluse all on mõned valitud mälutööd ja mäletaja tööd/
rolli käsitlevad Walter Benjamini mõttepildid-fragmendid nagu
Ausgraben und Erinnern (1932, „Väljakaevamine ja mäletamine“) ja
Erzählung und Heilung (1932 „Jutustamine ja paranemine“) ning Ene
Mihkelsoni romaanidest „Ahasveeruse uni“ ja „Katkuhaud“ pärit
mõttepildid-fragmendid. Benjamini ja Mihkelsoni mõttepiltide
kõrvutuse kaudu soovitakse avada *Denkbild*'i kui ilukirjanduse ja
filosoofia ühisalal paikneva mõtlemisvormi võimalusi, sh puudusi
ja voorusi. Samuti on soov täpsustada sellise tekstipraktika panust
põimunud aja- ja kultuuriloo vahendamisel ning mõtestamisel.
Teisisõnu püütakse läheneda võimalikele vastustele küsimusele,
kas kirjanduslik filosoofilise mõtlemise vorm – *Denkbild* – suudab
avada ja mõtestada ajaloo umbsõlmi mingil teisel ja/või sobiva-
mal viisil kui näiteks moraal- ja ajaloofilosoofia ja nende keelelised
võimalused.

KIRJANDUS

- Bachmann, Ingeborg 2005. Sagbares und Unsagbares. Die Philosophie Ludwig Wittgensteins. – Ingeborg Bachmann, Kritische Schriften. München: Piper, lk 123–144.
- Moi, Toril 2011. The adventure of reading: literature and philosophy, Cavell and Beauvoir. – Literature and Theology, kd. 25, nr 2, lk 125–140.
- Richter, Gerhard 2007. Thought-Images: Frankfurt School writers' reflections from damaged life. Stanford: Stanford University Press.
- Sakova-Merivee, Aija 2014. Ausgraben und Erinnern. Denkbilder des Erinnerns und der moralischen Zeugenschaft im Werk von Ene Mihkelson und Christa Wolf. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Faehlmann kui Eesti uuema kirjakultuuri ürgpõimija

Jaan Undusk

Friedrich Robert Faehlmanni eesti muistendeid (ilmunud kirjutistes *Esthnische Sagen* 1840, *Koit und Ämarik* 1844, *Wie war der heidnische Glaube der alten Esten beschaffen?* 1848, *Die Sage von Wannemuine* 1852) peetakse eesti rahvusteadliku kirjakultuuri esmaseks manifestatsiooniks, ehkki tekstid ise on kirjutatud teise rahva ehk saksa keeles. Omas ajas ei saanud neid käsitada iseenesest-mõistetava osana saksa koloniaalkirjandusest, sest Faehlmann esitles neid kui „võimalikult täpset tõlget“ eesti keelest. Samas vältis ta eestikeelsete algupärandite avalikkuse ette toomist, sest tõenäoliselt ei olnud „tõlgete“ originaale vähegi rangemas mõttes olemas. Nii väljendasid Faehlmanni muistendid hiljem juba paradoksaalsena tunduvat valgustuslikku ideed sünnitada eesti rahvuskirjandus saksa keeles – rajada kirjandus, mis oleks olnud nii-öelda sisult rahvuslik, vormilt internatsionaalne. Säärane kirjandus oleks olnud ühtlasi musternäide kahe rahva kultuurilisest põimumisest.

Seda tulevast viljakat põimumist, mille Faehlmann oma muistenditega paratamatult visandab, ta Baltimaade varasemas ajaloos ei näe – see ajalugu olevat olnud pigem aastasadade pikkune ristisõda eestlaste kultuuri vastu, mida valitsenud teadlik isolatsiooni- poliitika. Ka eesti keelega tegelemine ja eesti kirjakeele kujundamine pastorite poolt ei teeninud mitte rahvalalgustuslikke, vaid seisuslike vaheseinte tugevdamise huve. Valgustus Faehlmanni meelest oleks tähendanud (1) eesti keele üleüldist ühiskondlikku tunnustamist koos (2) Baltimaade kogu elanikkonna vabatahtliku üleminekuga saksa hariduskeelele.

Mingis mõttes saab Faehlmanni põimumisprojektis näha saksa kirjanduse eitust saksa keeles. Tema jaoks ei ole saksakeelne kirjandusteos üheselt ja automaatselt saksa kirjanduse osa. Ainuüksi keel ei määra kirjanduse kultuurilist kuuluvust. Arenenud keeles saab paremini väljendada *iga* rahvuslikku eripära, olgu see siis eesti või saksa oma. Keel ei ole rahvusspetsiifiline, vaid universaalne inimlik väljendusvorm, kusjuures eelistatum on alati hariduslikult edenenum, antud juhul saksa keel. Iseloomulik, et saksa keelt esile nihutades paistab Faehlmann samas silma teravalt

sakslaste vastase hoiakuga – veel üks argument selle kinnituseks, et ta ei samasta rahvust ja keelt. Niipalju Faehlmanni kui valgustaja.

Aga samal ajal on Faehlmanni loomingus idanemas (eel)romantilised ideed, mis seostusid eeskätt Johann Gottfried Herderi nimega. Herderi keeleline mõtlemine oli toitunud omakorda Martin Lutheri keelilisest protestantismist („jumal kõneleb igas keeles“) ja Johann Georg Hamanni maagilise algkeele teooriast („inimsoo emakeel on luule“), ning selle fragmente kohtab Baltimail 19. sajandi teisel kümnendil eeskätt Pärnu pastori Johann Heinrich Rosenplänteri tekstides. Rosenplänterist paarkümmend aastat hiljem kirjutab Faehlmann pealtnäha vastuoluliselt, et seesama eesti keel, mida on tahetud teha „orja tunnuseks“, ei ole just oma erakordse rikkuse tõttu hästi saksa keelde tõlgitav. Saksakeelne „tõlge“ suutvat vaid suurivaevu edasi anda eesti muistendite keelelist võlu. Ühtlasi möönab Faehlmann, et niisama raske kui tõlkida saksa keelde eesti muistendeid, oleks saksa keelest eesti keelde tõlkida Immanuel Kanti „Puhta mõistuse kriitikat“. Neist vastandustest kumab läbi Herderi esitatud keele elustaadiumide teooria (*Über die neuere deutsche Literatur*, 1767). Selle järgi on keele noorusaeg, mis kajastub eeskätt ürgses rahvaluules, jumala enese loomingule, loodusele, kõige lähemal, seega väljenduslikult rikkaim. Hilisem inimlikule loogikale ja süsteemile allutatud keel, mis võimaldab küll analüütilist mõtlemist, minetab ühtlasi oma maagilis-meelelise sideme maailmaga ning panetub poeetilise vahendina.

Faehlmanni muistendi „Vanemuise laul“ tuumaks näib olevat keeletekketeooria, nagu see on esitatud Herderi varases käsitluses (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, 1772). Kõik taimed, olen did ja protsessid looduses – olles vanatestamentliku jumalasõna saadus – väljendavad oma „keelega“ vaid jumalasõna mingit üht aspekti. Ainult inimkeeles võetakse kogu loodus taas (nii heliliselt kui ka mõisteliselt) kokku, otseku algses jumalasõnas. Inimene – nagu jumal – väljendab seega ainsana oma keeles kogu loodust, ning seda eeskätt just lauldes. Faehlmanni muistend toob Herderi vaimus välja keele fundamentaalse tähenduse inimeksistenti piiritlejana, eristamata seejuures üksikuid rahvuskeeli.

Muistendil „Keelte keetmine“ on teatav alus eesti folklooris, milles pilgatakse lätlasi, isureid ja soomlasi, aga Faehlmanni tööt luses saab sellest tugevate ksenofoobsete joontega satiir eeskätt sakslaste ja venelaste pihta (venelaste kohta käiva lõigu jättis autor enesetsensuuri korras esmatrukist siiski välja). Erinevalt kõigist teistest rahvastest, kellele antakse keedetud, see tähendab,

materiaalselt töödeldud ning kõlalt üheülbaline keel, kingib vanajumal eesti rahvale omaenda jumaliku, keetmise-eelse, niisiis materiaalselt rikkumata ja loomisvärse keele. Iseloomulik, et kõlaliselt kõige inetumad on Faehlmanni muistendis just lähimate naabrite sakslaste, venelaste ja lätlaste keeled, kusjuures seda inetust põhjendatakse susisevate häälikutega, mida eesti keel ei tunne (vrd sakslastel *Deutsch! Peitsch!*, venelastel *tschin-tschai-tschii!*, lätlastel *latsch*). Eesti keelt lähemalt ei kirjeldata, kuid võib arvata, et see on eelnevatele vastukaaluks vokaaliderohke (mida ta ka on) ja laulev (nagu Herder nõudis). Nii rakendati Herderi keeletüpoloogia irooniliselt juba rahvusliku eneseteadvuse tõstmise teenistusse.

Faehlmanni radikaalne põimumisprogramm – eesti rahvuskirjanduse süünd saksa keeles –, mille ta vaikimisi esitab, ei saanud teoks, sest herderlik idee rahvuskeelest kui rahvuse hingest (mida lisaks Lutherile ja Hamannile mõjustas ka Gottfried Wilhelm Leibnizi postulaat iga hinge – ka rahvushinge – monadoloogilisest endassesuletusest) oli 19. sajandi keskpaigas juba üldtunnustatud. Valgustuse asemel hakkas Baltimaid valitsema rahvusromantism, mida Faehlmann oli serverinud algses iroonilises kuues. Hoolimata sellest, et Faehlmanni programm ise ei käivitunud, oli sellel ometi tohutu käivitav mõju juba järgmistele rahvuskirjanduse programmidele, seda eeskätt Friedrich Reinhold Kreutzwaldi loomingu vahendusel.

„Põimiv mina“.

Jaan Krossi tegelikkuse manifestatsioonid

Rein Undusk

Kirjanduse põimituslikkuse presumptsioon kätkeb endas kahtlemata teatavat kindlasihilist üleskutset kirjanduse mitmekihilise iseloomu avamiseks selle erinevates ajaloolistes ja vormilistes manifestatsioonides. Selle eelduse ehk mitte nii iseenesestmõistetavaks, kuid siiski võimalikuks kaasjärelduseks on arusaam, et põimitus ei iseloomusta kirjandust mitte lihtsalt kui passiivset (ja ehk veidi lõdvaloomuselist) uurimisobjekti, vaid kirjandus teostab põimingu lähtuvalt oma naturist kui sidemängija sotsiaalse diskursi üldisel väljal. Keskendudes oma ettekandes eeskätt sellele põimunud kirjanduse aspektile, sooviksin kohe alguses tähelepanu juhtida mõnele mu teadvuses antud järeldusega seostuvalle kaaseeldusele. Nimelt, olen veendunud, et kirjandus talitab kultuuris kui üks mõtlemisprotsessi täieverealine liige, ja seda eeskätt kahel märkimisväärsel põhjusel. Esiteks, kirjanduse kaudu toimub kultuuris erinevate teadmisstrateegiate (kui nende, mis määravad meie teadlike tegevusi ja eesmärged maailmas olemisel) varustamine meelise tunnetussisuga indiviidi tasandil (s.o individuaalse kohalolu pertseptsiooniga), kuivõrd, näiteks, abstraktne (ajaloo)teadmine Eestist ei pruugi kõige parema tahtmise juures anda vastust küsimusele, kas ja kuidas individuaalne „mina“ osaleb oma kehalise ja aegruumilise kohaoluga Eesti teadmises. Teiseks, asetades teadmise külge meelisi ankruid ei toimi kirjandus mitte üksnes vastujõuna teadmisõpetusele (epistemoloogiale), vaid on sellega pigem sümbiootilises ja transformatiivses vahekorras, sest, minu väite kohaselt, otsib igasugune teadmine oma hingesügavuses alati ka ise individuaalse kohalolu pertseptsiooni ja pöördub seetõttu ajuti, vähem või rohkem avalikult, kirjanduse poole. (Nagu on ka kirjandusel endal, vaatamata fiktiivsele ainekäsitlesele, vaieldamatud tõepretensioonid.) Teisisõnu, olen arvamusel, et sotsiaalne diskursus kui ühiskonna erinevate kunsti-, teadmis- ja lisan kindlasti juurde, usupõhiste kõneviiside kogum asub ühtses topoloogilises ruumis, mille sidususe üheks garandiks on (põimunud) kirjandus.

Jaan Krossi loomingule lähenemist läbi „põimiva mina“ kujundi põhjendan esmalt kolme välise argumendiga. Esiteks on enamus

Krossi romaane kirjutatud mina-vormis sisekaemustena, teiseks on Kross ise lahti seletanud autobiografismi „kui kirjanduse võimalust ja vältimatust“ oma loengutes vabade kunstide professorina Tartu Ülikoolis, ja kolmandaks on romaanižanri uurija Mihhail Bahtin näinud mina-eluloolisuses selle proteuslikult ähmaste piiridega žanri üht tunnust. Sisulisema ja ühtlasi teoreetilisema põhjenduse „põimiva mina“ kujundile esitan ma lähtuvalt tõsiasiast, et õigus-teaduse hariduse omandanud, kuid ajalooromaanide autoriks saanud Kross on ise mõista andnud, et tegelikult oleks tema esimene eelistus olnud õppida hoopis ajalugu. Kui lisada siia veel juurde tõsiasi, et Kross möönab oma pöördumise ajalooainese juurde 1970. aastatel olevat olnud küll mitte just põgenemise, kuid ometi ärapääsemise võimude huviorbiidist Nõukogude Eestis, siis kerkib meie ette tahes-tahmata kirjanduslik küsimus: kas juhul, kui Kross oleks 1938. aastal teinud oma hiljem ilmnunud tegelikku tahtmist ja astunud hoopis ajalooteaduskonda, ning samuti juhul, kui Eesti oleks jäänud 1940. aastal okupeerimata, nii et ühelgi Eesti ajaloo huvilisel poleks hiljem olnud põhjust pöörduda tegeliku aja eest ära lugudesse, kas siis, nende kahe juhuse kokkulangemisel, seisaksid meie kirjutuslaual mitte Jaan Krossi autobiograafiliste sugemetega romaanid, vaid hoopis, näiteks, ajaloolase Krossi biograafiad Balthasar Russowist, Johann Kölerist, Timotheus von Bockist, Friedrich Martensist ja teistest? Ja et seda veidi häbematu mõtet kogu selle häbematuses lõpuni ära mõelda, küsin juurde: kui asetaksime siis Krossi biograafilised teadustööd ja autobiograafilised romaanid kaalule nimega hüve, siis – kumb kaalukauss oleks raskem? Kuivõrd meie lähtehüpoteesi kohaselt eeldab Krossi ajaloo-teaduslike biograafiade olemasolu nii Eesti okupeerimata jäämist kui ka vaba inimese võimalust teostada vabas riigis oma tegelikku tahtmist, siis näib, et objektiivses mõttes siin küsimust tegelikult üldse ei eksisteeri. Seda, et me kirjandusnimestena tunneksime romaanide ärajäämise pärast teatavat solvumist võib kirjutada puhtalt subjektiivsete tunnete arvele, millel pole Eesti hüvega suurt pistmist. Ja selline vastus oleks, tõepoolest, ka igati õiglane. Minu teoreetiline edasiarendus siit johtub aga paljuski soovist ka seda võimalikku kirjandusnimeste solvumist minimeerida, mis meil õiglustundest emotsioonidesse tihti üle jääb, öeldes, et Kross, kes ju romaanikirjanikuna koges etteheiteid ajaloolastelt, et ta on oma teoste kunstilise hüvangu nimel ikka ajalootõde väänanud küll, seesama Kross, ütlen ma, käitunuks paljuski sarnaselt ka biograafiade autorina, tõsi, ilmselt märgatavalt mõõdukamalt ja teadlasžargooni järgivamalt, kuid ikkagi üsna samuti, see tähendab – Kross, väidan

ma, väänaks tõde nii või teisiti. Ja see meie salarõõm Krossiga ühisosa leidmise pärast Krossi tõeväänamiste tõttu ei peaks end ülepea põhjendama päevavalgust pelgaval viisil ainuüksi seigaga, et Kross käitub ju biograafina samuti nagu käitunuks ta „meie“ leeris, s.o ühe lõdvema žanri esindajana, vaid võiks end päris avalikult öelda tulenevat sellest, et Kross väänab asju nende asjade paratamatute esteetiliste tõekülgede tõttu ja nende külgede ilmsiks toomise pärast. Sellepärast, et Krossi Eesti ajaloo teadmine oli ja jääb mingis oma dimensioonis alati esteetiliseks tõeks, või eestipärasemalt öeldes, aistiliseks tõigaks, sõltumata sellest, millises vormis see on mingil ajaloolis-ruumilisel hetkel väljendatud. Ehk kohandades öeldut meie eelpostuleeritud teadlasžargooni pretensioonidele, väidan ma, et Kross jääb nii oma autobiograafiates kui ka oma mõeldavates biograafiates otsima individuaalse kohaolu pertsepsiooni, ilma milleta, mulle näib nii, on Krossi seisukohast raske Eesti teadmist ette kujutada. Ja et selle kõige näol pole tegu lihtsalt mingi Krossi partikulaarse kentsakusega, tuleneb meie eeltoodud kultuuri topoloogilise sidususe teesist, mille kohaselt esteet, teadlane ja usumees ajavad kultuuris küll erinevaid asju, mis sunnib neid aeg-ajalt nii ühte kui teist unustama, kuid ometi jäävad nad seotuks ühtsesse kultuuriruumi põhjusel, et eksisteerivad teisendusvalemid nende kolme erineva ruumiühiluse vahel.

Jutlus kui (põimunud) kirjanduse žanr. Georg Mülleri ja Toomas Pauli jutluste näitel

Rein Veidemann

Põimunud kirjanduse mõiste näib olevat inspireeriv leid epistemoloogiliste instrumentide varamust, võimaldades kirjeldada kirjanduslike või selliselt esitatavate tekstide sisemist, sageli varjatud mitmekihilist, erineva päritolu ja algupäraga kooslust.

Jutlus kui üks vanimaid kõnetegusid, aga ühtlasi kirja panduna ka kirjanduse vanimaid ilmutamisi – sellega seoses on tavaks viidata püha isa Augustinusele (354–430), kes mitte ainult ei kommenteerinud pühi tekste, vaid on kirjutanud ka esimese õpetuse jutlusest –, allub võrdlemisi hästi vaatlusele põimunud kirjanduse paradigmas.

Kas pole mitte nii, et kõigis teoloogilistes tekstides võime näha põimunud kirjandust, milles pärimuslik ja kujundlik sõna seotakse ilmutusliku ja kuulutusliku Sõnaga? Igatahes kuulub jutlus algselt, enne kui üldkeeles on sellele lisandunud pisut halvustav varjund kui mingi ideoloogia või tõerežiimi „pähemäärimine“ (vrd Paul-Erik Rummo „Saatja aadressiga“ – *maal, kus üht kui teist usku jutlustatatakse* – Rummo 1989: 28), praktilise teoloogia alla, olles homileetika kui jutlusõpetuse objekt.

Just dogmaatilis-homileetilisest vaatenurgast on jutlusele lähenenud Elmar Salumaa oma teoses „Jutlus kui teoloogiline probleem“ (1957, käsikirjas). Ta määratleb jutlust kui kristlikku kõnelemist Jumalast, millega jutluse problemaatika ometi alles algavat. Küsimus on kristliku ja (üld)inimliku (omaloomingulise) suhtest jutluses, asjaolu, mis viitab jutluse kui kõneakti ja teksti heterogeensusele. August Arumäe ütlebki oma „Homileetika“ (1960, käsikirjas) sissejuhatuses, et ei saa olla üldist jutluse teooriat, mis oleks kõigile vastuvõetav.

Augustinusele viidates jagab Arumäegi jutluse kaheks tüübiks: 1) homiilia ehk usklike kogudusele peetav jutlus, milles seletatakse perikoope ja mis sellisena on analüütiline jutlus; 2) sermo ehk mõne mõtte iseseisev käsitlus, millel ei tarvitse olla tihedat seost pühakirjaga ja mis sellisena kujutab endast sünteetilist jutlust. Martin Lutherile tähendavatki sermo heade tegude käsitlust. 2013. aastal eesti keeleski ilmunud Lutheri „Valitud töödes“ esindavad sermot

„Jutlus kahesugusest õigusest“ ning „Jutlus surmaks valmistumisest“. Georg Mülleri jutlused toovad aga esile veel ühe jutluse tüübi – kerügma (vrd kr *kerygma* 'heeroldi kuulutus, käsk, jutlus'). Iseenesest on tegemist algeima jutluse tüübiga, nn misjoni-jutlusega, kristluse kuulutamise ja mittekristlastele, mida mul oleks julgust nimetada ka verbaalseks hõivamistööks. Toomas Pauli jutlustes on esindatud aga kaks esimest jutluse tüüpi.

Ladinakeelsest deverbaalist *sermō*, *-ōnis* 'jutuajamine, vestlus, kõne, ettekanne' tuletatud sermo (vrd ingl *sermon*) kui jutluse üks tüüp kajastub usutavasti soomekeelses jutluse nimes – *saarna*. Seevastu saksakeelne *die Predigt* väljendab sedasama aktiivsust („etteütlust“), mida kannab endas ka eesti „jutlus“. Ei saa märkamata jääda sõnade „jutlema, jutlustama“ ja „jutustama“ n-ö kõne-energeetiline erinevus. Mõlema sõna aluseks on küll ettekantud lugu kui (suulise) kirjanduse, *resp.* proosa algelement, aga jutluse puhul on oodatavaks lisatulemuseks vaimne ja väärtushoiakuline seisukohavõtt. Kõneteoorias liigituks jutlus illokutiivide alla.

Milles ja kuidas siis väljendub jutluse „põimitud kirjandus“? Tõsiasia, et jutlus on omalaadne diskursiivne mosaiik, ilmneb juba eelnevast jutluse alaliikide iseloomustusest. Kuid jutluses leiab aset ka põimingu rõhutatud markeerimine. Tahaksin siinkohal tuua võrdluse juuste palmikusse punumisega (oh, kes poistest poleks kunagi tüdrukuid patsist rebinud!). Juuksed jagatakse kolme võrdsesse lahku ja põimitakse seejärel üheks jutikujuliseks (vrd „jutt – juti“ ja „jutt – jutu“) tervikuks. Selle terviku osad on selgelt nähtavad, aga jätavad mulje nagu ümbritseksid nad ühte telge. Füüsiliselt seda telge aga olemas pole, see organiseerub (kujuneb) põimingu käigus. Midagi niisugust leiab aset ka jutluses. Mülleri jutlustes on organiseeriv alge selgemini nähtaval. Tegemist on puhatal kujul „kantslijutlusega“, Toomas Pauli jutlustes seostuvad aga tekstiosad nagu pinnad Möbiuse lehel.

Mõistagi ei saa mööda minna jutluse kui kirjandusžanri pioneer-uurijast Toomas Liivist, kelle väitel „üks kõige kestvamaid asju eestikeelses maailmas on jutlus“ (Liiv 2011: 262) mida manifesteerivat ka Toomas Pauli postill „Kusagilt kumab valgust“ (1995). Kummalisel kombel sõna „postilli“ ennast ei leia me ei ÖS-ist ega ka „Eesti keele seletavast sõnaraamatust“. Kas see tähendab, et jutluste raamat on nii haruldane ilming eesti kirjandusmaastikul, et sel puudub koguni oma üldistav nimi? Niisiis seisame alles avastuse ja seejärel küllap ka äratundmise ees, et *post illa verba textus* on mitte ainult pühakirja kommentaarium, vaid on olemuslik ka (töelisele) ilukirjanduslikule tekstile, *resp.* kujundilisele sõnale.

KIRJANDUS

- Liiv, Toomas 2011. Kristlik paradigma: Toomas Pauli jutlused. – T. Liiv, Tekst teeb oma töö: arvustusi, esseid ja artikleid 1976–2009. Koost E. Lindsalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 260–262.
- Rummo, Paul-Eerik 1989. Saatja aadress ja teised luuletused 1968–1972. Tallinn: Kupar.

Osvald Timmas „Akt“, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

Konverentsi „Põimunud kirjandus“ eesmärgiks on keskenduda kirjanduse kui erinevaid diskursse põimiva tekstilise reaalsuse uurimisele. Konverentsi ettekannetes põimitakse lahti eesti kirjandusloo erinevaid aspekte, aga püstitatakse ühtlasi küsimus kirjanduse kohast ja toimest kultuuriruumis laiemalt. Suuremad teemavaldkonnad, millele konverentsil keskendutakse on: baltisaksa kirjakultuur ja selle suhe Eesti kirjandusega (Faehlmann, baltisaksa ajalookirjutus), rahvusliku ja modernistliku diskursi kujunemine Eestis (Tammsaare ja Nietzsche), nõukogudeaegse kirjavara avalikud ja varjatud põimumised (Rudolf Sirge ja eeltsensuur), põimumised eri kunstiliikide ja kirjandusžanride vahel Eesti kultuuriloos (Georg Mülleri ja Toomas Pauli jutlused).

